

УДК 32:341.36

<https://doi.org/10.34142/24130060.2022.25.2.01>

ПРАВА ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Н.Г. Білоцерківська

Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди

Л.В. Півненко

Державний біотехнологічний університет (м. Харків)

У статті розглядаються питання забезпечення та захисту прав людини в умовах війни. Обґрунтовано, що в умовах війни застосовується захист прав людини, особливості якого надають підстави визначити цей захист як виключний, адже він застосовується у зв'язку з воєнним станом. У таких надскладних умовах необхідні рішучі заходи для розв'язання основних проблем забезпечення прав і свобод людини та посилення відповідальності за порушення міжнародних норм у сфері захисту прав людини.

Притягнення РФ до міжнародної відповідальності та компенсація заподіяної шкоди повинна забезпечуватися ефективними механізмами захисту прав людини. В умовах війни система захисту прав людини повинна включати в себе не тільки національні, а і міжнародні форми та способи захисту прав людини під час війни, кожен з яких може бути ефективно використано особами, які зазнали протиправних дій під час війни.

Зазначається, що на сьогодні вкрай необхідні рішучі заходи щодо, посилення захисту за допомогою більш ефективної діяльності місій з підтримки миру та інших відповідних місій, та посилення відповідальності за порушення міжнародних норм у сфері захисту прав людини. Українська влада сьогодні, як ніколи повинна злагоджено працювати над удосконаленням та зміцненням організації захисту прав громадян та тісно співпрацювати з різноманітними міжнародними державними та недержавними організаціями та структурами для захисту та відновлення порушених прав людини та громадянина.

Ключові слова: війна, збройна агресія, права людини, захист прав людини, механізм захисту, міжнародне гуманітарне право, Конституція України.

HUMAN RIGHTS IN THE CONDITIONS OF WAR

N. Bilotserkivska, L. Pivnenko

This article examines the issues of ensuring and protecting human rights in wartime conditions. It is substantiated that the protection of human rights is applied in the conditions of war, the features of which provide grounds for defining this protection as exclusive, because it is applied in connection with the state of war. In such extremely difficult conditions, decisive measures are needed to solve the main problems of ensuring human rights and freedoms and to strengthen responsibility for violations of international norms in the field of human rights protection.

Bringing the Russian Federation to international responsibility and compensation for the damage should be ensured by effective mechanisms for the protection of human rights. In the conditions of war, the system of human rights protection should include not only national, but

also international forms and methods of protection of human rights during war, each of which can be effectively used by persons who have suffered illegal actions during war.

It is noted that today decisive measures are urgently needed to strengthen protection through more effective activities of peacekeeping missions and other relevant missions, and to strengthen responsibility for violations of international norms in the field of human rights protection. Today, more than ever, the Ukrainian authorities must work in a coordinated manner to improve and strengthen the organization of the protection of citizens' rights and closely cooperate with various international state and non-state organizations and structures to protect and restore violated human and citizen rights.

Key words: war, armed aggression, human rights, protection of human rights, protection mechanism, international humanitarian law, Constitution of Ukraine.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 року війна увірвалася в життя українців, одномоментно змінивши пріоритети, плани, цілі та саме буття. Воєнні дії, які веде Росія на території нашої держави, супроводжуються, зокрема, застосуванням заборонених засобів і методів ведення війни, що призводить до масових порушень прав цивільного населення, таких як тортури, позбавлення свободи, знищення майна, злочини проти статевої свободи та недоторканості та ін. З початком повномасштабного вторгнення Росії на територію України перед нашою державою постало важливе завдання захисту законних прав кожного громадянина від незаконних втручань військового агресора.

На жаль, незважаючи на зусилля України та всього міжнародного співтовариства щодо забезпечення миру, зараз ми маємо кровопролитну війну і у розпалі цих страшних і небезпечних явищ питання захисту прав людини та її основних свобод стає надзвичайно важливим. Необхідні рішучі заходи для розв'язання основних проблем забезпечення прав і свобод людини в умовах війни та посилення відповідальності за порушення міжнародних норм у сфері захисту прав людини. Притягнення РФ до міжнародної відповідальності та компенсація заподіяної шкоди повинна супроводжуватися надійними механізмами захисту прав людини.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемним аспектам захисту прав людини в умовах війни приділено праці багатьох вчених. Зокрема, дослідженню вказаного питання присвятили свої наукові роботи:

О. Розумовський, Б. Бабіна, О. Прієшкіна, М. Ковалів, Т. Заворотченко, А. Олійник, Л. Демидова, М. Гнатовський та ін.

Не дивлячись на значні наукові доробки, дослідження питання ефективності механізмів захисту прав людини під час війни набуває особливої актуальності, та потребує додаткової уваги. Неспровокована збройна агресія, жакливі злочини щодо громадян України призводять до необхідності дослідити механізми захисту прав людини під час війни, так як загалом проблематика прав людини в умовах війни є надзвичайно складна та багатоаспектна.

Мета статті – проаналізувати стан проблематики прав людини та особливості їх захисту в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Проблема прав і свобод людини завжди була актуальною для цивілізованого суспільства, як у минулому, так і сьогодні. В одних країнах людина, її життя, гідність, оцінюються більш високою мірою, для цього створюються реальні механізми для реалізації цих цінностей. В інших державах обсяг прав і свобод, навпаки, звужується, а сама людина піддається постійним утискам. Усе це залежить від багатьох чинників історичного, релігійного, соціального, психологічного характеру, що формують державність та суспільний лад країн сучасного світу (Iatskovyna, 2022, s. 50).

Українське суспільство, як найважливішу соціальну цінність сприймає людину, її права та свободи. Звідси, формується імперативний посил до держави та її інституцій щодо визнання, дотримання та захисту прав і свобод людини та громадянина. Цей посил поступово трансформується в обов'язок держави і передбачає створення та реалізацію ефективно діючих механізмів захисту прав від будь-яких порушень і неправомірних обмежень за будь яких обставин, як у мирний час так і в умовах війни.

Права людини і громадянина, закріплені в Конституції України, базуються на концепції прав людини, визначеній у міжнародно-правових документах, які ратифіковані Україною і які встановлюють загально правові

стандарти прав і свобод людини (Shemshuchenko, 2007, s. 127). Права людини перестали бути внутрішньою справою держав і перейшли у сферу міжнародно-правового регулювання, починаючи з часів закінчення другої світової війни. Суцільне нехтування правами людини в період війни виявило неспроможність окремих держав та й міжнародних структур стати на їхній захист. 1945 року створюють ООН, однією з цілей якої є «утвердження віри в основні права людини, у гідність та цінність кожної людської особистості». Згодом, 10 грудня 1948 року, у Парижі Генеральна Асамблея ООН ухвалила Загальну декларацію прав людини, яка проголосила широке коло прав людини і яка стала першим міжнародним універсальним документом у цій сфері. Вона стала фундаментом, на якому розвивається уся міжнародна та внутрішньо-державна нормотворчість у галузі прав людини (Koziubry red., 2021, s. 24).

З того часу, у сучасному світі укладено величезну кількість міжнародних договорів, направлених на захист осіб як у мирний час, так і під час збройних конфліктів. На жаль такі кроки не призвели до більшої захищеності людини під час війни. Статут ООН у 1945 р. заборонив війну, але Росія розпочавши збройну агресію в Україні порушила не тільки широке коло міжнародних договорів, а і сам Статут ООН.

Окупація частини території України, збільшення кількості злочинів проти цивільного населення, де російські злочинці застосовують стратегії, які кричуще порушують норми міжнародного права, навіть використовують цивільне населення як щит для досягнення своїх військових цілей є порушенням основних міжнародних принципів у сфері прав людини та гуманітарного права, втілених у міжнародно-правових інструментах. Саме тому, притягнення РФ до міжнародної відповідальності та компенсація заподіяної шкоди повинна забезпечуватися ефективними механізмами захисту прав людини. Необхідні рішучі заходи щодо дотримання агресором норм міжнародного права, посилення захисту за допомогою більш ефективної діяльності місій з підтримки миру та інших відповідних місій

(ООН, Червоний хрест), та посилення відповідальності за порушення міжнародних норм у сфері захисту прав людини. В умовах війни система захисту прав людини повинна включати в себе не тільки національні, а і міжнародні форми та способи захисту прав людини під час війни, кожен з яких може бути ефективно використано особами, які зазнали протиправних дій під час війни.

Збройна агресія Російської Федерації і її повномасштабне вторгнення на територію України змусили увесь державний апарат і суспільство в цілому перейти до оперативного функціонування в умовах воєнного стану. Окрім цього введення воєнного стану потягло за собою багато заборон та нових порядків, зокрема і обмеження конституційних прав людини. Такі заборони вводяться з метою відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки незалежності України, її територіальній цілісності, але вони відбувається за рахунок зменшення обсягу реалізації прав, свобод та законних інтересів людини.

Беручи до уваги безпрецедентні після Другої Світової війни наслідки російського вторгнення в Україну у 2022 році, логічно було очікувати на ще більшу схильність українців обирати безпеку, оскільки небезпека для існування громадян як нації робили питання свобод та особистісних прав неактуальними або принаймні відсували їх на задній план. Але результати загальнонаціонального дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та Центру Разумкова (5-12 серпня 2022 року), яке було проведене методом face-to-face у всіх регіонах України, контрольованих урядом, свідчать, що при протиставленні свободи та безпеки відповіді українців у розпал російсько-української війни майже розділилися, респондент опинився перед дилемою вибору безпеки за рахунок поступки своїми правами і громадянськими свободами державі або готовності наражатися на небезпеку заради особистої свободи і гарантій всіх громадянських прав.

Зокрема, 38,8% українців віддали перевагу безпеці над свободою, тоді як 34,6% громадян обрали протилежний пріоритет – свободу над безпекою. Таким чином, якщо порівнювати з результатами довоєнного опитування українців у рамках WVS, то хай би як парадоксально це звучало, але під час великої війни орієнтація на безпеку суттєво знизилася. Очевидно, що велика кількість населення попри нагальну потребу в безпеці не готова поступитися своїми свободами (Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva, 2022).

У той же час, у ч. 2 ст. 64 Конституції України вказано вичерпний перелік прав і свобод людини та громадянина, обмежувати які, навіть у таких скрутних обставинах, як воєнний стан, забороняється. Закріплення переліку прав, які не можуть бути обмежені навіть у час дії воєнного стану, є конституційною гарантією прав людини і громадянина. Так, у разі дії воєнного стану це не може бути підставою для застосування тортур, жорстокого чи принижуючого людську гідність поводження або покарання, для будь-яких обмежень права на життя, свободу думки, совісті, релігії в розумінні цих прав і свобод, прийнятому в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права й у законах України. А будь-які спроби використати введення воєнного стану для захоплення влади чи зловживання нею тягнуть за собою визначену законом відповідальність (Blahuta, 2022, s. 124).

Роль конституційних гарантій захисту та конституційних правозахисних механізмів у забезпеченні всього комплексу основоположних прав людини, перебільшити неможливо. В умовах війни застосовується захист прав людини, особливості якого надають підстави визначити цей захист як виключний, адже він застосовується у зв'язку з воєнним станом. Так, в умовах війни в Україні було прийнято ряд нормативно-правових актів, якими зміцнюються гарантії прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина, зокрема у сфері соціального захисту, надання соціальної, правової та ін. допомоги тощо.

Важливим кроком України, задля забезпечення прав людини в умовах війни стало спільне рішення Офісу Президента України, Міністерства юстиції України, Міністерства закордонних справ України та Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим про створення веб-платформи для ефективного збору і обробки інформації про порушення прав людини Російською Федерацією (Uriadovyi portal, 2022).

Варто зазначити, що в умовах війни Європейський суд з прав людини залишається інституцією, що виступає гарантом реалізації положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. У практиці цього Суду є рішення, у яких розглядаються як міждержавні справи, так і індивідуальні. Отже, сьогодні міжнародні судові інституції з прав людини є надією українського суспільства на досягнення справедливості на міжнародному рівні і притягнення до відповідальності Росії за масові порушення прав людини на території України.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи вище викладене, можна зазначити, що на сьогодні наша держава опинилася в надзвичайно складних умовах, зазнаючи зовнішньої збройної агресії від РФ. За таких непростих умов Україна послідовно захищає свої фундаментальні цінності – суверенітет і незалежність, демократію, територіальну цілісність, верховенство права, права і свободи громадян. Власне тому утвердження та забезпечення прав і свобод людини має бути не просто гаслом, а основним вектором державної політики (Lezhnin, 2022, s. 94).

Для нашої країни це кривавий та досить жорстокий збройний конфлікт, який неодмінно увійде у світову історію, адже наша країна бореться за своє право на вступ до Європейського Союзу, де дотримуються насамперед права людини та основні свободи. Водночас у нашому суспільстві важливо визнавати та розуміти необхідність забезпечення прав людини та основних свобод за будь-яких обставин. В умовах війни застосовується захист прав людини, особливості якого надають підстави визначити цей захист як виключний, адже він застосовується у зв'язку з воєнним станом.

Росія як держава-окупант порушує міжнародні договори з прав людини та зобов'язання, що випливають з міжнародного гуманітарного права, тому зараз постає гостра необхідність переосмислення форм та механізмів діяльності міжнародних організацій з метою гарантування міжнародної безпеки, а також дотримання прав людини, задекларованих в ряді міжнародних документів. Українська влада сьогодні, як ніколи повинна злагоджено працювати разом з науковцями над удосконаленням та зміцненням організації захисту прав громадян та тісно співпрацювати з різноманітними міжнародними державними та недержавними організаціями та структурами для захисту та відновлення порушених прав людини та громадянина.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на аналіз прав і свобод як на категорії, що еволюціонують разом із суспільством, політичними інститутами держави, які визначатимуть подальше удосконалення механізмів їх реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Благута, Р., 2022. Забезпечення в Україні конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. В: М. В. Ковалів. *Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану: матеріали наукового семінару*. Львів, Україна, 23 червня 2022. Львів: ЛьвДУВС.
2. Козюбри, М.І. ред., 2021. *Конституційне право: підручник*. Київ: Ваіте.
3. Лежнін, К.В., 2022. Стандарти забезпечення прав людини в діяльності служби безпеки України в умовах воєнного стану. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*, 34, с. 93-101.
4. Урядовий портал, 2022. *Створено єдиний національний портал для збору фактів порушення прав людини російською федерацією*. [online]

REFERENCES

1. Blahuta, R., 2022. *Zabezpechennia v Ukraini konstytutsiinykh pravo i svobod liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu*. V: M. V. Kovaliv. *Konstytutsiini prava i svobody liudyny ta hromadianyna v umovakh voiennoho stanu: materialy naukovo seminaru*. Lviv, Ukraina, 23 chervnia 2022. Lviv: LvDUVS.
2. Koziubry, M.I. red., 2021. *Konstytutsiine pravo: pidruchnyk*. Kyiv: Vaite.
3. Lezhnin, K.V., 2022. Standarty zabezpechennia prav liudyny v diialnosti sluzhby bezpeky Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna*, 34, s. 93-101.
4. Uriadovyi portal, 2022. *Stvoreno yedynyi natsionalnyi portal dlia zboru faktiv porushennia prav liudyny rosiiskoiu federatsiiei*. [online] (Ostannie onovlennia 10 Berezen 2022) Dostupno:

- (Останнє оновлення 10 Березень 2022)
Доступно: <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yediniy-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoyu-federaciyeu> [Дата звернення 12.10.2022].
5. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва, 2022. *День Незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни*. [online] (Останнє оновлення 22 Серпень 2022) Доступно: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yak-mi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni> [Дата звернення 12.10.2022].
 6. Шемшученко, Ю.С. 2007. *Великий енциклопедичний юридичний словник*. Київ: Юрична думка.
 7. Яцковина, В., 2022. Міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини. *Південноукраїнський правничий часопис*, 1-2, с. 49-53
 - <https://www.kmu.gov.ua/news/stvoreno-yediniy-nacionalnij-portal-dlya-zboru-faktiv-porushennya-prav-lyudini-rosijskoyu-federaciyeu> [Дата звернення 12.10.2022].
 5. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva, 2022. *Den Nezalezhnosti Ukrainy: shcho obiednuie ukraintsiv i yak my bachymo peremohu na shostomu misiatsi viiny*. [online] (Ostannie onovlennia 22 Serpen 2022) Dostupno: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yak-mi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyni> [Data zvernennia 12.10.2022].
 6. Shemshuchenko, Yu.S. 2007. *Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk*. Kyiv: Yurydychna dumka.
 7. Iatskovyna, V., 2022. Mizhnarodni standarty u sferi zakhystu prav liudyny. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*, 1-2, s. 49-53

Інформація про авторів

Білоцерківська Наталя Геннадіївна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри політології, соціології і культурології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди; e-mail: nataliya_belotserkovskaya@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0124-714X>.

Півненко Людмила Володимирівна – старший викладач кафедри державно-правових дисциплін та міжнародного права Державного біотехнологічного університету (м. Харків); e-mail: lusia_pivnenko@ukr.net; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5564-0273>.

Стаття надійшла до редакції: 02.11.2022 р.

Прийнята до друку: 23.11.2022 р.